

Биополитика и/или биоетика

**БИОПОЛИТИКА И ЧОВЕШКИ ПРАВА:
КЪМ ГЕНЕАЛОГИЯТА НА ПРОБЛЕМА ЗА ЕВТАНАЗИЯТА**

Мартин Канушев

Резюме: В статията е конструирана една генеалогия на проблема за евтаназията в контекста на фундаменталното за модерността отношение между биополитическа власт и човешки права. С помощта на социологическа рефлексия върху няколко ключови понятия е направен опит да се достигне до нивото на историческите условия на възможност за появата на този социален феномен. Най-напред, чрез тематизиране на връзката между самоубийство и „право над собствената смърт“, е въведено противопоставянето и взаимното допълване между суверенна власт и биополитика по отношение на „управляването на живота“. След това е интерпретиран въпросът за възникването и развитието на системата от човешки права (от една страна, спрямо гражданските права в контекста на националната държава, а от друга — през емблематичната за ХХ век фигура на бежанеца), като стратегически важен „инструмент за съпротива“ срещу технологиите на биовластта. И накрая, въз основа на един конкретен исторически казус — въвеждането на понятието „непълноценен живот“ и дефиницията за „смърт по милост“ — е направен опит да се покаже как, в точно определен социален контекст, се поставя проблемът за евтаназията. В биополитическата перспектива на късната модерност този проблем притежава огромен политически залог, тъй като евтаназията се намира на кръстопътя между суверенното решение относно ценността на човешкия живот и нарастващото значение на грижата за биологичното тяло на нацията.

Известен исторически факт е, че лекарите, отговорни за провеждането на нацистката програма за евтаназия, са осъдени на смърт в Нюрнберг. Но след произнасяне на присъдите те публично заявяват, че не се чувстват виновни, защото проблемът за евтаназията вече съществува и той непременно, по един или друг начин, ще бъде поставен отново. От гледна точка на последвалото историческо развитие точността на тази лекарска прогноза със сигурност не би трябвало да ни изненадва. Големият въпрос е защо, когато в Германия програмата за евтаназия е публично разгласена, тя не предизвиква почти никаква съпротива от страна на медицинските среди и хуманитарните организации. Как е възможно това, при положение, че прог-

рамата се намира във фундаментално противоречие с Хипократовата клетва, следователно, тя поставя под въпрос крайните етически основания на медицинската рационалност. От друга страна, факт който също е известен, тя се прилага без какъвто и да било специално приет закон, гарантиращ ненаказуемостта на евтаназията. Следователно програмата проблематизира и базисните принципи на правната нормативност, а лекарите, които вземат участие в нея, се оказват в юридически абсурдна ситуация. Този социален прецедент категорично показва, че евтаназията е преди всичко (преди да бъде медицински, етически или правен въпрос) политически проблем, а в късната модерност този феномен може да функционира единствено в определен политически контекст. С други думи, една от фундаменталните характеристики на съвременната биовласт е достигнала до своята най-строга и завършена форма — историческия момент, в който биополитиката окончателно е интегрирала в себе си медицината.

В този текст нямам намерение да заемам позиция спрямо евтаназията като етически проблем, който днес разделя мненията и представлява централен пункт в медицинските дебати. Нито пък ще засягам изключително важния въпрос за юридическите импликации и респективно за правните следствия от съществуването на този социален феномен — едно само по себе си огромно изследователско усилие. Целта на моя социологически анализ е по-различна, а задачите, които той има да решава, са предметно ограничени. Бих желал да изградя една възможна генеалогия на проблема за евтаназията в контекста на фундаменталното за модерността отношение между биополитическа власт и човешки права. Ще се опитам чрез проблематизирането на няколко ключови понятия да достигна до нивото на историческите условия на възможност за появата на този социален феномен. Най-напред, чрез тематизиране на връзката между самоубийство и „право над собствената смърт“, ще въведа противопоставянето, допълването и взаимното изменение на суверенна власт и биополитика по отношение на „управляването на живота“. След това ще интерпретирам въпроса за възникването и развитието на системата от човешки права (от една страна, спрямо гражданските права, а от друга — през емблематичната фигура на бежанеца), като „място и инструмент за съпротива“ срещу технологиите на биовластта. И накрая, въз основа на един конкретен исторически казус — въвеждането на понятието „непълноценен живот“ и дефиницията за „смърт по милост“ — ще се опитам да покажа как, в точно определен социален контекст, се поставя проблемът за евтаназията. Това е и логиката на текста. Колкото до аргументацията, тя се разгръща чрез взаимно конкретизиране на научните приноси, направени от Мишел Фуко, Хана Арент и Джоржо Агамбен в това изследователско поле.

Суверенна власт срещу биополитика

Мишел Фуко дефинира суверенната власт преди всичко чрез правото над живота и смъртта. В класическата епоха обаче това право съществува в значително смекчена форма: не като безусловно упражнявано от страна на суверена спрямо неговите поданици, а като действащо единствено в случаите, когато е застрашено самото негово съществуване. Така разбирано, правото над живота и смъртта вече не е абсолютно едностранна привилегия: то е обусловено от защитата на суверена и на неговия собствен живот. Въпреки историческите различия, както правото над живота и смъртта в тази относителна и смекчена форма, така и в своята древна и абсолютна форма, е едно несиметрично право. При него суверенът упражнява своето право върху живота единствено, използвайки правото си да умъртвява или въздържайки се от използването му; той показва своята власт върху живота единствено чрез смъртта, която е в състояние да предизвика. Правото, което се формулира като право „над живота и смъртта“, всъщност е правото да накараш някого да умре или да го оставиш да живее.

Но от класическата епоха насам е налице процес на постепенно преобръщане на действието на властовите механизми: от този момент правото над смъртта се измества или най-малкото се опира върху изискванията на една управляваща живота власт. Смъртта, която през класическия век се основавала върху правото на суверена да се защитава или да изисква да го защитават, се появява като обратната страна на правото на модерното общество да осигурява, поддържа или развива своя живот. В резултат от това, властта над смъртта сега се представя като допълнение на една нова власт, която позитивно се упражнява върху живота, която го управлява чрез прецизен контрол и цялостно регулиране. Следователно най-важният политически въпрос на модерното общество вече не е въпросът за юридическото съществуване на суверенността, а за биологичното съществуване на населението. Накратко, сега властта вече се разполага преди всичко на нивото на живота и има за свои референтни обекти вида, расата и масовите явления на населението.

Историята на наказателните системи в световен мащаб през последните три века също свидетелства за постепенното разгръщане на този социален процес. Можем ли да обясним отмяната на смъртното наказание в повечето „цивилизовани“ страни, но не като следствие от нови философски рефлексии, политически теории или юридически доктрини, а в резултат на постепенните трансформации във властовите технологии? Защо от момента, в който властта има за функция да управлява цялостно живота, неговото прилагане става все по-трудно и изисква все повече научни и граждански

аргументи? Как е възможно една власт да бъде упражнявана; да става най-видима, когато предизвиква смъртта, ако главната щроля е да осигурява живота, като поддържа ред в него? Очевидно от един момент насам, смъртното наказание става социално невъзможно, защото за подобен тип власт всеки път, когато осъждаш някого на смърт, означава да предизвикваш публичен скандал; смъртната присъда вече е „отвъд“ законното право да наказваш, едновременно негова граница и противоположност. Оттук и фактът, понякога толкова трудно разбираем, че през ХХ век доживотният затвор се е превърнал в единствената възможна наказателна алтернатива; с тази замяна дори юридическата власт показва, че е обърната именно към „живота“ на престъпника, а не към неговата смърт. Колкото до запазването на смъртното наказание в редица страни по света, то това се случва единствено чрез промяна в или по-скоро чрез изместване на правната аргументация. Тази промяна е значима, защото като доказателство за виновност юристите все по-често посочват не сериозността на самото престъпление, а потенциалната опасност на престъпника, възможността за рецидив и необходимостта от защита на обществото.

По-общият процес, за който свидетелства премахването на смъртното наказание, е процесът на прогресивно дисквалифициране на смъртта. „Би могло да се каже, че старото право да накараш някого да умре или да го оставиш да живее било заменено от властта на накараш някого да живее или да го *изпратиш* на смърт“ (Фуко 1993: 186). Следователно процесът на дисквалифициране на смъртта в съвременните общества има за своя изходна точка постоянният „стремеж“ на властовите технологии да я изключат от своето поле на действие. Въобще не става дума за някакво вътрешно изместване или за цялостна трансформация на общественото съзнание за смъртта, още по-малко пък за възникването на някаква фундаментална тревога на нивото на масовите нагласи, която би я правила непоносима за съвременните общества. Напълно естествено е след като новата форма на власт има за свой основен обект живота по протежение на цялото му развитие, смъртта постепенно да се превърне в нейна граница и следователно в най-личната точка на съществуването.

В този пункт специално бих желал да се позова на Дюркейм, за да докажа, че не случайно самоубийството през целия ХІХ век се превърнало в един от типове поведение първи навлезли в полето на социологическата рефлексия. Както е известно, преди този исторически период то било смятано за престъпление, защото представлявало начин да се узурпира правото над смъртта, което суверенът единствен можел да упражнява. От този момент нататък, по външните граници и вътрешни пролуки на властта, упражнявана върху живота, самоубийството подготвило появата на индиви-

дуалното и лично право на смърт. Както показва Дюркейм, то представлява едновременно еволюционен и статистически феномен: в едно общество за патологични биха се смятали онези социални факти, които, отдалечавайки се от средното ниво, бележат преминалите етапи на една предишна еволюция или оповестяват предстоящи фази на тепърва започващо развитие. „Ако подхожда да наречем среден тип онова схематично същество, каквото би представлявал човек, събирайки в едно и също цяло, в нещо като абстрактна универсалност най-често срещаните черти на вида, то би могло да се каже, че всяко отдалечаване от този еталон на здравето е болестен феномен“ (Дюркейм 1998: 27). И той допълва тази статистическа гледна точка с една еволюционна перспектива: „Един социален факт може да бъде наречен нормален за определено общество единствено по отношение на една също така определена фаза на неговото развитие“ (Дюркейм 1999: 19). Следователно самоубийството като социален феномен притежава както негативен, така и вероятностен аспект. Негативен, тъй като е определено по отношение на една средна величина, на една норма, на един образец и тъй като цялата същност на патологично се състои в отдалечеността от тях: самоубийството ще бъде маргинално по природата си и релативно спрямо една култура дотолкова, доколкото то представлява поведение, което не се интегрира в нея. Вероятностен аспект, тъй като съдържанието на самоубийството е определено чрез онези сами по себе си противоположни възможности, които се проявяват в него: за Дюркейм това е статистическата вероятност на едно постепенно отдалечаване от средната величина. Накратко, в този функционален социологически анализ самоубийството заема ключово място сред вероятностите, които служат за външна граница на културната реалност на една социална група или на един исторически тип общество. Желанието да умреш, понякога толкова неразбираемо и при все това непрекъснато срещащо се, така постоянстващо в проявите си, следователно почти необяснимо чрез индивидуални особености или изолирани случаи е едно от първите пропуквания на модерното общество, в което политическата власт вече си била поставила за задача да управлява живота. Добре виждате, че това е първата историческа предпоставка, служеща за закрепване на индивидуалното и лично право на смърт; създадено е първото условие на възможност за възникването на проблема за евтаназията.

Да обобщим: към средата на XVIII век се формирал вторият полюс на властта върху живота, „който е центриран върху тялото-вид, върху тялото като проникнато от механиката на живота и служещо за опора на биологичните процеси: размножаването, ражданията и смъртността, здравното равнище, продължителността на живота, дълголетието, заедно с всички условия, които биха могли да му повлияят; заемаването с тях се осъществява

чрез цяла поредица от интервенции и форми на *регулирущ контрол*: *биополитика на населението*“ (Фуко 1993: 187). Следователно понятието „биополитика“ има за своя референтна рамка човешкия живот като интегриран от властовите технологии, чиито знанияви механизми имат за цел неговото преобразуване. От друга страна обаче, модерната биовласт е породила поредица от точки на напрежение и конфликт; цяла една контра-власт спрямо самата себе си, непозната до този момент в човешката история. Съществуването на плътна мрежа от форми и технологии на регулиращ контрол, имащи за цел тотално да обхванат живота, съвсем не означава, че той от край до край е бил „политически“ интегриран. Точно обратното, той постоянно им се изплъзвал и днес продължава да го прави, противопоставяйки своеобразни тактики; по цялото протежение на човешкия живот могат да бъдат открити различни „огнища на съпротива“ срещу властовите технологии, които се опитват да го управляват. Феноменът самоубийство през XIX век и проблемът евтаназия през XX век са може би само два от най-радикалните примери.

Полета на биополитическа намеса

И така, един от фундаменталните феномени на късния XVIII век и, разбира се, на XIX век е поемането на грижата за живота от страна на биовластта: накратко, придобиване на власт над човека в качеството му именно на живо същество; обобщено казано, поредица от процеси и трансформации, които имат за съвкупен резултат „етатизиране на биологичното“. Следователно биополитиката като регулираща власт не е адресирана към човека тяло — обект и инструмент на нормализиращите практики на дисциплините, а към живия човек, към човека като живо същество, към човека като човешки вид. За какво става дума в тази нова властова технология, кои са ключовите сфери на биополитическа намеса, кои са основните инструменти, използвани от биовластта?

Първо, биополитиката има за цел да регулира съвкупността от процеси, които са свързани с начина на възпроизводство на дадено население: например съотношението между ражданията и смъртните случаи, процентът на възпроизвеждането, нивото на раждаемостта и на смъртност на това население. През втората половина на XVIII век именно процесите на раждаемост, на смъртност, на продължителност на живота се превръщат в първите цели на знанието и първите цели на този регулиращ контрол. Никак не е случайно, че именно в този момент е задействано статистическото измерване на подобни глобални феномени по време на първите демографски проучвания. От друга страна, вече е налице и постоянно наблюдение на спонтан-

ните или съгласуваните в различна степен методи, задействани сред населението, що се отнасят до раждаемостта; с една дума, властови опит за цялостно улавяне на феномените на контрол над раждаемостта. Това е и първоначалното маркиране на политика на раждаемостта или във всеки случай, поредица от схеми на намеса в глобалните феномени на раждаемостта. Тук винаги присъства и проблемът на смъртността, но в съвсем различно измерение; не просто на равнището на епидемиите, опасността от които е била фиксирана от политическата власт още от началото на средновековието. Не става дума за епидемиите, които отвън връхлитат една маса от хора, а за онова, което Мишел Фуко нарича „ендемии“, т.е. формата, естеството, обхватът, продължителността, интензивността на преобладаващите сред едно население болести. Накратко, става дума за болестта като феномен на населението: „вече не като смърт, която се спуска брутално над живота — това е епидемията — а като постоянна смърт, която се вмъква в живота, постоянно го разяжда, скъсява го и го отслабва“ (Фуко 2003: 275). На свой ред това води до реорганизиране на медицината: в този момент тя ще започне да функционира преди всичко като публична хигиена. От друга страна, постепенно ще бъдат изградени органи за координиране на медицинските грижи, както и ще се провеждат публични кампании за обучение по хигиена и за медикализиране на населението. И така, първата голяма сфера на биополитиката е регулиращата намеса спрямо проблемите на възпроизводството, на раждаемостта и на смъртността.

Второто поле на биополитическа намеса може да бъде определено като сферата на „житейската неспособност“. Тук става дума за цялата съвкупност от феномени, някои универсални, други случайни, но които, макар и с различен произход, водят до аналогични последици на неспособност, на извеждане от обръщение на индивидите, на неутрализирането им спрямо активния начин на живот. От началото на XIX век това ще бъде най-вече твърде важният проблем за старостта, следователно за индивида, който изпада извън сферата на способността, на дейността, на труда. А от друга страна, в това поле на намеса ще бъдат включени и различните нещастни случаи, професионални злополуки, житейски аномалии. Именно спрямо тези донякъде универсални, донякъде случайни феномени организирането на биополитиката ще създаде не само институции за социална помощ, но и много по-ефективни технологии за регулиращ контрол. Заедно с това ще бъдат установени и по-рационални механизми за осигуряване и подпомагане, за индивидуално и колективно спестяване, за сигурност на дадено население.

Третата, последна сфера, която биополитиката започва да регулира от края на XVIII век насам, са отношенията между човешките същества

като вид, следователно в качеството им на живи същества, спрямо и в средата на тяхното съществуване. Тук става дума най-вече за преките следствия и дългосрочните ефекти върху начина на живот от страна на географската, климатичната, хидрографската среда. Както, разбира се, и проблемът за тази среда, доколкото това не е естествена среда, и доколкото тя има обратно влияние върху населението; една „изкуствена“, създадена от самия човешки род среда. Това ще бъде главно проблемът за града, за неговото устройство, за неговата инфраструктура и комуникации, но също така и проблемите за начина на живот в града, за опасностите, които крие градската среда, за това, какво представлява и от какво е заплашен градският човек.

В обобщение трябва да се каже, че именно от раждаемостта, от смъртността, от различните биологични недостатъци и житейски неспособности, от преките следствия и дългосрочните ефекти на средата, от всички тези феномени биополитиката ще събира своето знание и ще дефинира сферата на своята власт. Но за да бъдат постепенно оформени тези три референтни полета, е необходимо възникването на няколко важни предпоставки, които в действителност представляват условията на възможност за възникване и развитие на този регулиращ контрол.

Най-напред е необходима появата на един принципно нов елемент, непознат както за теорията на правото и суверенността, така и за дисциплинарната практика. Защото в крайна сметка теорията на правото познава само индивида и обществото: сключващият споразумения индивид и социалното тяло, конституирано от доброволното или имплицитното споразумение на гражданите. Докато дисциплините имат практическа работа с индивида и неговото тяло. При тази властова технология основен обект не е обществото или социалното тяло, дефинирано от юристите; но това вече не е и индивидът-тяло, референтно поле на дисциплинарите институции. Тук става дума за нещо различно, за едно многочислено тяло, което е определено от понятието „население“ и което бързо се е превърнало в обект на статистиката и демографията като научни дисциплини. Следователно биополитиката се отнася до населението като политически и като научен проблем, като биологически проблем и като проблем на властта; аналитичен обект, който притежава своя собствена реалност на съществуване и е подчинен на свои собствени закономерности; следователно той е принципно несводим до индивида и обществото.

Втората ключова предпоставка се намира извън самата историческа поява на елемента „население“. При нея става дума за самата същност, за самото естество на феномените, които изграждат корпуса на биополитическото знание. Защото преди всичко това са колективни феномени, възникващи със своите икономически и политически следствия, които стават пер-

манентни единствено на равнището на самата маса. От друга страна, ако ги разглеждаме индивидуално, те наистина са случайни и непредвидими феномени, но на колективно равнище показват общи характеристики, константи, закономерности, които е възможно да бъдат установени. Накрая, това са феномени, които протичат главно във времетраенето и трябва да бъдат разглеждани в определени граници на продължително в някаква степен време; това са серийни феномени. Следователно биополитиката е насочена към случайните събития, които протичат в населението, взети в тяхната продължителност. Но въпреки, че тези събития са случайни, те постоянстват във времето и по този начин оформят тенденции, които трябва да бъдат анализирани и могат да бъдат предвидени.

Третата предпоставка се отнася до характерната особеност на средствата и техниките за биополитическа намеса. Инструментите на тази властова технология имат известен брой функции, които са силно отличаващи се, да не кажа противоположни, на функциите на дисциплинарните механизми. В механизмите, създадени от биополитиката, на първо място ще има цялостни предвиждания, статистически оценки, глобални мерки; трябва не само да се модифицира даден специфичен проблем, касаещ населението, а да се извършва намеса на равнището на детерминиране на тези общи феномени, на нивото на глобалното, което характеризира тези феномени. „Ще трябва да се модифицира, за да се намали смъртността; ще трябва да се увеличи продължителността на живота; ще трябва да се стимулира раждаемостта. И най-вече трябва да се създадат регулиращи механизми, които да могат да фиксират равновесие в това глобално население в неговата случайна сфера, да поддържат средно положение, да създадат нещо като хомеостаза, да осигурят компенсации; с една дума, да се въведат механизми за сигурност около тази случайност, присъща на население от живи същества, да се оптимизира, ако щете, състоянието на живот“ (Фуко 2003: 278). За разлика от дисциплинарните механизми, тук чрез глобални механизми трябва да бъдат постигнати състояния на равновесие; с една дума, да се отчитат биологичните процеси на човека вид и да се осигурява не тяхната дисциплина, а тяхното регулиране. Следователно тази технология е центрирана върху живота, а не върху тялото; технология, групираща масовите следствия, присъщи за дадено население; стремяща се да контролира серията от случайни събития, които могат да се случат в една жива маса; технология, която се стреми да контролира и евентуално да модифицира тяхната вероятност, във всеки случай да компенсира техните следствия. Това е технология, която посредством глобалното равновесие се стреми към хомеостаза, към тотална сигурност на целостта по отношение на нейните вътрешни опасности. Накратко, технология на приучаване, различна от техно-

логията на сигурността; дисциплинарна технология, която се отличава от технологията на регулирането; технология, която и в двата случая е наистина технология на тялото, но в единия случай става дума за технология, при която тялото е индивидуализирано като организъм, надарен със способности, а в другия случай за технология, при която телата са наново ситуирани в цялостните биологични процеси. При тези обстоятелства разбирате защо и как техническо знание като медицината ще се превърне в елемент, чието значение ще бъде огромно поради връзката, която установява между научното овладяване на биологичните и на органичните процеси, т.е. на населението и на тялото. От друга страна, още в края на XVIII век можем да видим първите прояви, първите усилия на медицината да се трансформира в политически метод за намеса, със свои присъщи властови ефекти; няма съмнение, че в рамките на модерната биополитика, в рамките на нейните полета на властова намеса, медицината е една от основните властови технологии. Съвременната медицината е знание-власт, обърнато едновременно към тялото и към населението, към функциите на организма и към биологичните процеси; следователно медицинското знание-власт има както дисциплинарни следствия, така и регулиращи следствия.

Биополитика и човешки права

И така, от една страна, имаме власт, поела грижата и за тялото, и за живота или, ако щете, власт, поела грижата за живота изобщо, заедно с полюса на страната на тялото и с полюса на страната на населението. От друга страна, е налице системата от граждански и човешки права, която има за цел да създаде и да гарантира едно пространство на „неприкосновеност“ на личността, на тялото, на живота. Следователно добре виждате, че при функционирането на биополитиката има един фундаментален проблем; на границата на самото нейно упражняване е налице огромен парадокс, който веднага можем да уловим чрез противопоставянето между Власт и Право. Неговата най-кратка формулировка е следната: по какъв начин може да бъде упражнявана функцията на смъртта, следователно властта на смърт и правото на смърт в политическа система, центрирана върху биовластта? Отговорът на този въпрос пряко отвежда към проблема за евтаназията като средишно място, като „огнище на напрежение“, където се сблъскват технологиите на биовластта и човешките права. Няма съмнение, че през последните три века е налице ускорен процес на нарастващо вписване на човешкия биологичен живот в механизмите на властта. Но ако на прага на модерната епоха животът се е превърнал по образец начин в залог на политическите

стратегии, то преди да се появи стремително в началото на XX век и да достигне до своите завършени тоталитарни форми, биополитиката се развивала постоянно от средата на XVIII и през целия XIX век. Може да се каже, че от един исторически момент насам всяко значимо политическо действие е имало два модуса: от една страна, постепенното оформяне на пространствата и свободите — кодифицирани като граждански и човешки права, — извоювани от индивидите в сблъсък с централната власт; от друга страна, е налице разрастващо се вписване на живота на индивидите в държавния ред, в резултат от което неимоверно бива усилен принципът на суверенността. „Животът като политически обект е бил по някакъв начин уловен и обърнат срещу системата, която се е заела да го контролира. Именно животът, много повече отколкото правото, станал залог на политическите борби дори ако те се формулират в правни твърдения. „Правото“ на живота, на тялото, на здравето, на благополучието, на задоволяването на нуждите, „правото“ — отвъд всякакви потискания и „алиенации“ — да се открие какво представлява човек и всичко, което той може да представлява, това право, толкова неразбираемо за класическата юридическа система, било политическия отговор на всички онези нови властови процедури, които също не са свързани с традиционното право на суверенността“ (Фуко 1993: 194—195). От тази гледна точка добре се вижда, че системата от граждански и човешки права, така както те за първи път са формулирани по време на Френската революция (чрез Декларацията за правата на човека и гражданина от 1789 година) изграждат централното ядро на съпротива срещу новите технологии на властта. Човешките права представляват онази „естествена“ противотежест на биополитиката, която има за цел да маркира границите на нейното упражняване и да гарантира „неприкосновеността“ на живота. Тяхното развитие и постепенно разширяване подготвя възникването на въпроса за индивидуалното и лично право на смърт още през XIX век; можем да кажем, че второто историческо условие на възможност за възникване на проблема за евтаназията е налице.

В макроперспектива, превръщането на биологичния живот и на неговите потребности в решаващ политически факт в началото на XX век обяснява иначе необяснимото бързо преминаване на парламентарните демокрации в тоталитарни режими, както и обратното. И в двата случая това е възможно единствено в социален контекст, в който политиката от дълго време е приела формата на биополитика и където единственият залог е в уточняването на контрола, грижата, използването на биологичния живот. Същият двоен ефект или двойно измерение на „политизацията на живота“ може да бъде видяно и на нивото на човешкото тяло като биополитически обект. „В това е силата и едновременно дълбокото противоречие на модер-

ната демокрация, което не загърбва свещения живот, а го разпръсква на части и го внедрява във всяко индивидуално тяло, превръщайки го в основния залог на политическите конфликти. Това е и коренът на тайното обръщане на модерната демокрация към биополитиката. Този, който по-късно ще се обособи като носител на правата, по силата на един любопитен оксиморон, като новия суверенен субект, може да се конституира като такъв само възпроизвеждайки суверенното изключение и изолирайки *corpus*, оголения живот в самия себе си. *Corpus*, тялото като субект на модерната политика и демокрация е *нещо двустранно, носител както на подчиняването спрямо суверенната власт, така и на индивидуалните човешки права и свободи*“ (Агамбен 2004: 145). Мисля, че в този пункт можем ясно да изолираме поредния пункт на закрепване или по-скоро точка на разделяне, която служи за историческа основа на възникването на проблема за евтаназията; от една страна, „еманципирането“ на правото над собствения живот и смърт от останалите човешки права, от друга — конструирането на особено силово поле около човешкото тяло; превръщането му в прицелната точка на суверенна намеса. Следователно във всяка модерна държава, в биополитически хоризонт съществува линия, бележеща точката, в която суверенното решение относно живота се превръща заедно с това в решение относно смъртта. Но в нашата съвременност тази линия няма статута на граница, която е статична и фиксирана, и която разделя две зони със строго разграничени черти. Тя е по-скоро линия в движение, която бавно, но постепенно обхваща все по-широки зони от тази на политическия живот.

Изследвайки фигурата на „бежанец“, Хана Арендт показва, че тя вместо напълно да въплъщава човешките права, всъщност бележи радикалната криза на това понятие и реалността, която то рамкира като стояща зад него. „Идеята за права на човека е основана върху предполагаемото съществуване на човешкото същество само по себе си. Същата тази идея се разпада тогава, когато нейните защитници се срещнат с хора, които са загубили всички други качества и специфични връзки, освен това, че са човешки същества“ (Арендт 1972: 299). Следователно системата от „свещени и неотнимаеми“ човешки права се оказват лишени от каквато и да е форма на защита и реалност, от момента, в който е невъзможно да бъдат формулирани като права на гражданите на определена държава. Нещо повече, декларациите за човешките права, представляващи фундамента на тяхната легитимност в съвременните общества, не са метаюридически ценности, които автоматично задължават законодателите да спазват етическите постулати. Обратното, от гледна точка на биополитическия хоризонт на модерността, декларациите за човешките права представляват първоначално вписване на човешкия живот в юридико-политическата система на националната държава. Този

биологичен живот, който преди — в Античността, Средновековието и Ренесанса е политически неутрален — в модерността излиза на преден план като елемент на структурата на държавата и се превръща във фундамент на собствената щелегитимност и суверенитет. „Не е възможно да се разбере „националното“ и биополитическото развитие и призвание на модерната държава през XIX и XX век, ако се забрави, че онова, което лежи в нейния фундамент, не е човекът като свободен и съзнателен политически субект, но преди всичко оголеният живот на човека, елементарният факт на раждането, носител на принципа на суверенитета в прехода от поданика към гражданина. *Раждането* непосредствено се превръща в *нация* и по този начин между двете понятия няма разлика. Правата са отредени на човека или произлизат от него само дотолкова, доколкото той е незабавно заличаващ се фундамент на гражданина“ (Агамбен 2004: 150).

И така, налице е строга връзка между биополитическата детерминация на суверенитета и системата от човешки права: доколкото биологичният живот се е превърнал в ключово място за суверенно решение, дотолкова е проблематизирано и преформулирано отношението между човека и гражданина. Следователно една от основните характеристики на модерната биополитика е необходимостта тя да определя отново и отново прага на това, което се намира вътре и извън живота. Щом основанието на суверенитета — биологичният живот — прониква все по-дълбоко в структурите на държавата, той незабавно се превръща в граница, която постоянно трябва да се преначертава. Бежанците представляват, в рамките на реда на модерната национална държава, един обезпокоителен елемент, преди всичко защото нарушават континуитета между човека и гражданина, между раждане и националност. По този начин те поставят в криза изначалната фикция за модерния суверенитет. Като пример за различието между раждането и нацията, бежанецът извежда на политическата сцена скритата предпоставка на всяка политика, а именно биологичния живот. В този смисъл, както Арент предлага, бежанецът наистина може да бъде дефиниран като „човек на човешкото право“, първо и единствено реално появяване на правата без маската на гражданина. „Връзката раждане — нация, върху която декларацията от 1789 г. основава националния суверенитет, губи своя автоматизъм и собствена регулативна сила по време на Първата световна война. От една страна, по това време националните държави започват масово реорганизиране на естествения живот, изолирайки вътре в него един достоен живот, така да се каже, автентичен живот, и един оголен живот, лишен от значение и политическа стойност. От друга страна, човешките права, които някога са имали смисъл само като предпоставка на гражданските права, прогресивно се отделят от тях и биват използвани извън контекста на гражданството, в

името на някакво предполагаемо представяне и протекция на оголения живот, който все повече бива изтласкван в маргините на националната държава“ (Агамбен 2004: 154—155).

Най-накрая трябва да бъде казано, че разграничението между хуманитарна и политическа сфера, на което днес сме свидетели, представлява крайната фаза на разделянето на човешките от гражданските права. Но ако хуманитарната сфера продължава да бъде отделена от политическата, то това неизбежно възпроизвежда изолирането на биологичния живот, на което в нашата съвременност е основан суверенитетът. Необходимо е понятието бежанец да бъде решително разграничено от понятието за човешки права и идеята на Арент, според която съдбата на човешките права и кризата на националната държава са тясно свързани, да намери своето заслужено място. „Бежанецът трябва да бъде разглеждан като понятие-граница, което поставя под въпрос фундаменталните категории на националната държава, от връзката раждане — нация до връзката човек — гражданин, а така позволява изграждането на една политика, в която оголеният живот няма да е отделен и изключен, нито в държавния ред, нито във фигурата на човешките права“ (Агамбен 2004: 156).

Как на този социално-исторически фон, който се характеризира с кризата на системата от човешки права и на националната държава може да бъде поставен проблемът за евтаназията? Как, при това своеобразно сплитане на Власт и Право, на биополитика и на суверенност, чрез какви термини — политически и/или юридически — ще бъде мислен този въпрос? И в крайна сметка, няма ли да възникне една сфера на неразличимост между биополитическа рационалност и юридическа нормативност, в която ще бъде окончателно дефинирано „правото над собствената смърт“ като условие за възможност на евтаназията. Добре виждате, че последната стъпка по този исторически път предстои да бъде направена: съвсем скоро, още в началото на ХХ век, човешкото същество ще бъде дефинирано като суверен над собственото си съществуване.

Евтаназия и „право над собствената смърт“

През 1920 г. в Германия излиза от печат книгата *Узаконяване на прекратяването на живота, който не заслужава да се живее*. Автори на изданието са Карл Биндинг, специалист по наказателно право, и Алфред Хохе, професор по медицина, специалист по проблемите на професионалната етика. От гледна точка на интересуващия ме проблем тази книга е важна минимум по две причини. Най-напред, в нея е направен цялостен опит да

бъде обоснована *юридическата ненаказуемост на самоубийството*. Поради тази причина, авторите са принудени да го тълкуват като израз на суверенното право на човека над собственото му съществуване. Според тях, самоубийството не може да се класифицира като законово престъпление, нито като юридически ирелевантен акт; следователно „не остава друга възможност, освен да дефинираме човешкото същество като суверен над съществуването си“ (Binding & Noche 1920: 14). По този начин възниква една сфера на неразличимост между биополитическа рационалност и юридическа нормативност. Суверенното право на живото същество над самото него заличава границата между факт и норма, която вече не може да бъде внедрена в юридическата система изцяло, но и не може да бъде изключена напълно, не може да бъде нито забранена, нито позволена. „Правото толерира този акт, независимо от чувствителните последици, които трябва да понесе поради него. То не претендира за властта да го забрани“ (Binding & Noche 1920: 14).

Втората причина е, че именно от този специфичен суверенитет на човека над собственото му съществуване бива изведена необходимостта да бъде узаконено „премахването на непълноценния живот“. Разбира се, чрез този израз, от една страна, е назван деонтологичният проблем за или против легализацията на евтаназията. От друга страна обаче, са налице поредица от нови елементи, които понятието „непълноценен живот“ носи в себе си при своята първа поява в европейското право. Всъщност неговият емпиричен корелат е „животът, който не си заслужава да се живее“; на другия полюс, както може и да се очаква, се намира пълноценният живот, или животът, който заслужава да се живее. „Фундаменталната биополитическа структура на модерността — решението относно ценността (или липсата на ценност) на живота сам по себе си — намира за първи път правна дефиниция в рамките на един невинен памфлет за защита на евтаназията“ (Агамбен 2004: 159). Понятието непълноценен живот е съществено за авторите на книгата, защото то им позволява да намерят отговор на юридическия въпрос, който поставят: „трябва ли легитимността на отнемането на живота да бъде ограничена само до самоубийството, както в настоящата правна уредба (с изключение на спешни ситуации) или може да бъде разпространена и до убийството на трети лица“? Отговорът на този въпрос зависи, според тях, от отговора на въпроса: „съществуват ли човешки животи, до такава степен лишени от юридическа стойност, че тяхното наличие вече да е лишено от всякаква ценност както за носителя, така и за обществото“?

Както е добре известно, понятието непълноценен живот (или живот, който не заслужава да бъде живян) е приложено преди всичко върху индивиди, класифицирани като „безвъзмездно загубени“ вследствие на тежка бо-

лест или инцидент, пожелали напълно съзнателно да бъдат „освободени, избавени от мъките“ и по някакъв начин споделили това желание. Казусът с втората група, обхващаща „неизлечимите идиоти, както онези, които се раждат такива, така и онези, например болните от прогресивна парализа, които са станали такива в последната фаза на техния живот“, е по-проблематичен. „Тези хора нямат нито воля за живот, нито воля за смърт. От една страна, няма ясно съгласие от тяхна страна да умрат, от друга, тяхното убийство не е в разрез с никаква форма на воля за живот, която трябва да бъде преодоляна. Техният живот е без цел, но това за тях не е непоносимо“. В този случай авторите на книгата не виждат никакъв смисъл, „нито юридически, нито социален или религиозен, за да не бъде позволено убийството на тези хора, които не са нищо друго, освен преобърнатият страшен образ на истинската човешкост“ (Binding & Noche 1920: 31—32). Относно това, кои са компетентните органи, които биха могли да разрешат унищожаването (по-точно да разрешат „смъртта по милост“), те предлагат искането за това да бъде правено от самия болен (в случаите, в които е в състояние да стори това), в противен случай от лекаря или от близък роднина, а окончателното решение да бъде отредено на държавна комисия в състав лекар, психиатър и юридическо лице.

Няма съмнение, че медико-юридическото понятие непълноценен живот представлява една от основните „теоретични“ предпоставки, около които бива изградена идеологията и практиката на нацистката програма за евтаназия на nelечимо болни, реализирана в рамките на петнадесет месеца през периода март 1940 — август 1941 г. Но по-важният въпрос от социологическа гледна точка е, че суверенитетът на живия човек върху собствения му живот е пряко свързан с (пре)определянето на границата, отвъд която животът губи юридическа ценност. Тази граница е от изключително значение, тъй като тя задава крайните основания на юридическата нормативност в съвременните общества; отвъд нея човешкият живот може да бъде отнет, без това да бъде третирано като престъпление от закона. В този пункт най-ясно се вижда как „правото над собствената смърт“ бива постепенно изместено от една политическа рационалност, която е дълбоко вкоренена в този особен вид суверенност. Проблемът за евтаназията престава да бъде единствено медицински, юридически или етически въпрос; въвеждането и закрепването на понятието непълноценен живот (или живот, който не заслужава да бъде живян) го трансформира преди всичко в политически проблем. А в биополитическа перспектива всяка възможна „политизация“ на живота (която в случая имплицитно се съдържа в концепцията за суверенитета на индивида върху собственото му съществуване) необходимо води до ново решение относно прага, отвъд който животът престава да бъде политически релевантен, следователно може безнаказано да бъде елиминиран. По-

общият извод би бил следния: всяко общество фиксира тази граница между живота и смъртта, всяко общество — дори най-развитото или може би най-хуманното — дебатира, и както показва историята на XX век, решава кои да бъдат хората, които „живеят един непълноценен живот“. „Дори е възможно тази граница, от която зависи политизацията и *exsertio* на естествения живот в правния държавен ред, непрестанно да се е разширявала в историята на Запада и да преминава понастоящем в новия биополитически хоризонт на държавите с национален суверенитет — вътре в живота на всеки отделен човек и на всеки гражданин“ (Агамбен 2004: 162). Следователно понятието непълноценен живот не е ограничено до някакво специфично социално място или историческо време; нито пък се отнася до точно определена категория от хора, конструирана по даден признак (национален, расов, етнически или какъвто щете и да било); в крайна сметка, в съвременното общество, неговата референтна рамка е биологичното тяло на всяко живо същество.

Нещо повече, „непълноценният живот“, така както за първи път е въведен в публична употреба, очевидно не е етическо понятие, касаещо очакванията и желанията на отделния човек, нито чисто юридическо понятие, дефиниращо суверенитета на живия човек върху собствения му живот. То по-скоро надхвърля собствените си етически и юридически измерения и представлява политическо понятие, което е израз на крайната метаморфоза на човешкия живот като фундамент на суверенната власт в биополитически контекст (както убедително доказва Агамбен, единственото рационално обяснение за практическата реализация на нацистката програма за евтаназия на нелечимо болни е, че тя представлява радикално осъществяване на суверенната власт да се решава относно „оголения живот“). Следователно евтаназията като социален проблем е подчинена на или по-скоро функционира чрез една двойна структура: най-напред човешкият живот трябва да бъде разложен на биологичен живот, общ за всички живи същества, и на определен начин на живот, характерен за отделния индивид или за група от индивиди. А след това е необходимо да възникне принципната възможност да се обособи и изолира в Другия един особен топос, който да представлява емпиричен корелат на понятието непълноценен живот. В биополитическата перспектива на късната модерност проблемът за евтаназията притежава огромен политически залог отвъд неговите етически, юридически и медицински измерения. Фундаменталната особеност на този проблем е, че той се намира на кръстопътя между суверенното решение относно човешкия живот, който може да бъде прекъснат, и нарастващото значение на грижата за биологичното тяло на нацията. Евтаназията фиксира онази точка, в която животът е най-близо до смъртта, в която той е сплетен със смъртта и следователно е неразличим от нея, а биополитиката във всеки един момент би

могла да се превърне в своя огледален образ, наречен не напълно сполучливо танатополитика.

В заключение: днес евтанията съществува преди всичко като политическо понятие в един особен, бих казал, хибриден властови контекст, където биополитика и суверенност се отнасят и свързват по нов начин помежду си. Ако дефиницията на Карл Шмит за суверенитет е вярна („суверен е онзи, който може да обяви извън-редно положение“), то оттук закономерно следва, че суверенът автоматично притежава и правото да решава относно живота, който може да бъде прекратен, без това да бъде разглеждано като престъпление. Както показва Джоржо Агамбен, обаче в епохата на биополитиката това право вече е еманципирано от извън-редното положение, за да се обособи в право да се решава относно точката на политическата значимост и съответно незначимост на живота. Големият проблем не се състои единствено във факта, че когато животът се превърне в политическа ценност, абсолютно задължително се поставя и въпросът за не-ценността. По-важното е, че в подобно решение за политическата (не)значимост на човешкия живот се съдържа пределното основание на суверенитета в биополитически контекст. Накратко, в късно модерната биополитика суверен е този, който утвърждава и отрича ценността на живота сам по себе си. Как е възможна тази значима промяна? Тя е възможна чрез системата от човешки права, където животът се е превърнал в категория, носител на принципа на суверенитета. Но заедно с това той се е трансформирал и в прицелно място на суверенно решение, което определя неговата биополитическа състоятелност. Животът, който с декларацията за човешките права се превръща във фундамент на суверенитета, сега се е оформил и като фундаментален обект на държавната политика. И по същата тази причина евтанията е един от най-важните проблеми на късната модерност, пред който съвременните общества не можеха да не се изправят. „Страшните и непрестанно преместващи се“ граници между живота и смъртта, за които в наше време говорят все повече медици и биолози, а философите и юристите не могат строго да ги дефинират, са подвижни, защото са биополитически граници. И самият факт, че днес отново сме изправени пред един процес на тяхното преназначаване, е важно доказателство, че за да бъде упражнявана суверенната власт, тя задължително трябва да преминава през тях.

Литература

- Агамбен, Дж. 2004. *Ното Sacer*. София: Критика и хуманизъм.
Арендт, Х. 1997. *Човешката ситуация*. София: Критика и хуманизъм.
Дельоз, Ж., Ф. Гатари. 2004. *Анти-Едип: Капитализъм и шизофрения*. София: Критика и хуманизъм.

- Дюркейм, Е. 1999. *Самоубийството*. София: Женифер—Хикс.
- Дуоркин, Р. 2003. *Да се отнасяме към правата сериозно*. София: Критика и хуманизъм.
- Фуко, М. 1993. *История на сексуалността. Волята за знание*. Плевен: Евразия Абагар.
- Фуко, М. 2003. „Трябва да защитаваме обществото.“ *Цикъл лекции в Колеж дьо Франс, 1975–1976*. София: ЛИК.
- Agamben, G. 2002. *Remnants of Auschwitz: The Witness and the Archive*. Zone Books.
- Agamben, G. 2005. *State of Exception*. University of Chicago Press.
- Arendt, H. 1961. *Between Past and Future: Six Exercises in Political Thought*. Meridian.
- Arendt, H. 1972. *Crises of the Republic: Lying in Politics; Civil Disobedience; On Violence; Thoughts on Politics and Revolution*. Harvest/HBJ Book.
- Benhabib, S. 2003. *The Reluctant Modernism of Hannah Arendt*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Binding, K., Hoche, A. 1920. *Die Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens*. Leipzig.
- Donnelly, J. 2002. *Universal Human Rights in Theory and Practice*. Cornell University Press.
- Durkheim, E. 1998. *Les Regles de la methode sociologique*. Flammarion.
- Foucault, M. 1980. *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972–1977*. Pantheon.
- Foucault, M. 1988. *Politics, Philosophy, Culture: Interviews and Other Writings, 1977–1984*. Routledge.
- Habermas, J. 1998. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. MIT Press.
- Habermas, J. 2000. *The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory*. MIT Press.
- Seale, C. 1998. *Constructing Death. The Sociology of Dying and Bereavement*. Cambridge University Press.
- Steiner, H., P. Alston 2000. *International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals*. Oxford University Press.

Биографична справка: Мартин Канушев е научен сътрудник в секция „Социология на отклоняващото се поведение“ на Института по социология. Завършил е Философския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“, специалност социология през 1991 година. Доктор по социология от 1999 година с дисертация в областта на социология на правото и наказателните практики. В момента чете лекции по Обща социология в СУ „Св. Климент Охридски“ и по Социология на насието в ПУ „Паисий Хилендарски“. Специализирал е в Дом на науките за човека и обществото, София - Париж; Холандски институт за академични изследвания, Васенаар; Институт за изследвания на науката, технологиите и обществото, Грац; Център за академични изследвания, София. Член на редакционната колегия на списание *Критика и хуманизъм*. *Избрани публикации:* Съдебното пространство — власт на закона или власт на нормата. *Критика и хуманизъм* 1/2000; „Норма, отклонение и патология в наказателното правосъдие (Социологическа перспектива)“. В: *Годишник на Дом на науките за човека и обществото*, София, 2001; „Престъплението без мотив“ и механиката на наказателното правосъдие. (Към социология на социалните отклонения), *Социологически проблеми* 1—2/2002; Психиатрична експертиза и девиантно поведение: към археологията на съдебно-медицинската власт. *Критика и хуманизъм* 1/2004; „Модерният затвор — условия за възможност и принципи на съществуване“. В: *Социология на отклоняващото се поведение*. София: Просвета, 2005; „Социално междувремие и политическа рационалност: към социология на управляемостта“ (под печат). В: *Светове в социологията*. София: УИ „Св. Климент Охридски, 2006.

Адрес за кореспонденция: Институт по социология, БАН, София 1000, ул. Московска 13А.
Email: mkanoushev@aster.net

Статията е приета за печат на 10.V.2006 г.